

I. világháborús emlékhelyek a Debreceni Református Kollégiumban

A Medgyessy Ferenc által készített bronz relief a Kollégium homlokzatán³⁰

Mint Európa legtöbb történelmi jelentőségű középülete, a református Kollégium robosztus épülettömbje is sokféleképpen emlékeztetheti az egy évszázaddal később élőket az I. világháború eseményeire. Bár 1914 és 1918 között háborús front közvetlenül nem érintette Debrecent, a város az orosz betörés idején a front mögötti közvetlen hátországgá vált. A Kollégium épülete tanúja volt a benne működő oktatási intézmények munkatársai és tanulói számos korabeli megpróbáltatásának. Falai, miközben helyet adtak a háborús viszonyok között

---

³⁰ Felirata: „A Kollégium hős tanárainak és hős diákjainak emlékezetére emelte a Kollégiumi Diákszövetség. 1933.” A ma is megtekinthető emléktáblák fotóit Barcza János készítette.

is folyamatosan működő oktatási intézményeknek, otthont adtak a behívó alapján vagy önként hadba vonult tanárok és diákok ünnepélyes búcsúztatásának. S az áldozatokról emlékező gyászalkalmaknak, a megszállt területről ide menekülő iskola befogadásának, katonai szükség kórháznak. Ugyanez az épület később teret teremtett a kegyelet teljes és önértékelő történelmi emlékezésekre is.

A Kollégiumban ma négy emléktábla sűríti magába az azokban a katasztrofális években történt eseményeket. Ezek jellemzően a háborúban katonai szolgálatot teljesítő és a világegés áldozatául esett egykori diákok és tanárok emlékét örökítik meg. Közülük sokan voltak, akik közvetlenül a katedráról vagy az iskolapadból kerültek a frontra, még többen voltak azonban olyan öregdiákok, akik már végzett tanítóként, tanárként, mérnöként, orvosként, vagy éppen református tábori lelkészként jutottak a XX. század iparosított tömegháborújába.

A rájuk együttesen emlékező kollégiumi emléktáblák közül a legmivesebb a főépület homlokzatán, a jobb oldali bejárati kapu mellett látható.

A Kollégiumi Diákszövetség által megrendelt, Medgyessy Ferenc által készített műalkotást 1933. május 18-án, Baltazar Dezső emlékező szavai kíséretében leplezték le.

A püspök az átadási ünnepségen elmondott rövid beszédében a világháborús áldozatokról való emlékezés erkölcsi kötelességét hangsúlyozta:

„A múlt emlékei a jelennek legerősebb talpkövei és zálogai a szilárd jövőendőnek. Ezeket a javakat károsítja minden feledkezés, de károsítja az erkölcsi méltóság értékeit is.

A hálánál nincsen szebb erény. Ennek alapja is az emlékezés.

A hála erényével ékesítjük most fel magunkat. A múlt emlékeit felidézzük és nagy erkölcsi javait biztosítjuk a felejtés ellen. A jelent méltóvá akarjuk tenni a múlttra, és a jövőndőt eszmények számára biztosítani, amikor emléket állítunk kollégiumunk ama tanulóinak, akik magyar kálvinista egyházunk hagyományaihoz, szelleméhez híven hősi áldozatkészség, sőt többen hősi halál áldozati útján emelkedtek halhatatlanságba.”³¹

---

³¹BALTAZÁR Dezső: A kollégiumi hős tanárok és tanulók emlékplakettjének leleplezésén 1933. május 18. *Vasárnap* 20 (1933)/21, 162. p.

Az évtizedes távlatban sokat formálódó helyi emlékezet nyomán, ez a momentum már nem csak a veszteségek miatti gyászt, az elesettek emlékét kívánta megjeleníteni, de az I. világháború során megnyilvánuló rendkívüli közös erőfeszítésben és áldozatvállalásban rejlő jövőbe mutató remény és di-csőséget is hangsúlyozni kívánta.

Sz. Kürti Katalin találó művészettörténeti jellemzése szerint:

„A bronz relief hét fiatal katonát ábrázol, akik szuronyt szegezve, ágyút húzva törnek előre. A lábak, kezek azonos mozgásritmusa dinamikussá teszi a reliefet. Nem jelenetnek, életképnek, de nem is szabályos hősi emlékműnek, hanem a mozgás szinte koreografikus megjelenítésének érezzük e művet, amely – mint a Medgyessy reliefek zöme – nem az egyes alakok jellemzésére, egyénítésére, hanem csoportkompozícióba fűzésre törekszik. A mű leegyszerűsítő stílusával, al-pátosztól mentes heroizmusával állít emléket az elesetteknek, az egykori diáktársaknak, tanároknak.”³²

A Nagy Háború kezdetén, 1914. szeptember elején a Debreceni Egyetem teológiai hallgatóinak egy nagyobb csoportja is önként jelentkezett katonai szolgálatra. Ez az eset sem Európában sem hazánkban sem volt egyedi, ugyanabban az időszakban például a pozsonyi evangélikus és budapesti rabbi képzős hit-tanhallgatók egy-egy csoportja is hasonlóan cselekedett. A debreceni „katona-teológusok” ügye nagy publicitást kapott. Debreceni és országos terjesztésű egyházi lapok is részletekbe menően tudósították olvasóikat sorsuk alakulásáról. Ezekből tudjuk, hogy 1914. november 16-án a 3. számú debreceni honvéd gyalogezredben tettek esküt, majd budapesti altiszti képzés után különböző századokba osztva kerültek ki a hadszíntérre. Ezredük többi katonájával együtt kitartóan küzdöttek az orosz, majd 1915 májusától a háború végéig az olasz fronton.

A „katona teológusokkal” kapcsolatos, kezdetben egyértelműen lelkesedő hangok a háború éveiben jelentősen átalakultak, miután közülük már a háború első évében öt, a háború végéig pedig még további hét szenvedett hősi halált.

A halálos áldozatok mellett közülük 14-en szenvedtek hadifogságot s kettő lett hadirokkant. A Debreceni Egyetem hallgatói közül a teológus önkéntesek

---

³²Sz. KÜRTI Katalin: *Medgyessy Ferenc és Debrecen*, Debrecen 1981. 73–74. p.

mellett egy-egy jog- és bölcsészhallgató vesztette életét, s lett eltemetve többnyire hazánktól távoli harcterek katonatemetőiben.

A Kollégium világháborús emléktáblái közül elsőként 1924. november 18-án, a teológus önkéntesek bevonulásának 10. évfordulóján rendezett találkozón, az ő emléktáblájukat leleplezték le. Ez a Szentpéteri Kun Béla jogász professzor emlékbeszéde mellett átadott emlékhely, az 1914-ben bevonult teológiai hallgatók névsorát örökíti meg, közöttük csillaggal külön jelezve a hősi halált haltak neveit.

Az 1924-ben átadott emléktábla
a díszterem bejárata mellett jobboldalon³³

A „negyven teológus diák” sorsa a világháború után is szerepet kapott a helyi emlékezőskultúrában. Az életben maradtakat találkoztak szerveztek, alakju-

³³ Az emléktábla meghatározó díszítő eleme egy nyitott könyv előtt elhelyezett I. világháborús katonai rohamsisak. Felirata: „E falak közül indult hadba 40 teológus diák 1914. 1918.”

kat festményen és balladai hangvételű versben is megörökítették. Ez utóbbiból érdemes itt néhány sort idéznünk:

*„S már mennek is dalolva mind,
Hol vijjog a halálmadár,
Ahonnan rózsaszín-lapot
Szülő, ara hiába vár
Nincs már palást a vállukon:
Hisz fegyverrel győz a vitéz!
Csak a szelíd Jézus, aki
Utánuk szánakozva néz.*

*S hogy vége lett: megjöttek ők...
Hová lett a sok dalia?
Nem annyi már, mint azelőtt:
Meg kellett soknak halmnia.
Van, aki csonkán jött haza
S nem hord a homlokán babért
S az égen lángbetűkkel ég
A nagy kérdőjel, hogy miért?”*

*A hű barátság szent öve
Kiket virággal egybefont:
Szétszórvva már a harcmezőn,
Látják-e még egymást viszont?
Ki az Isonzónál, ahol
Doberdó pokla ont
Halált; ki az orosz mezőn,
Hol zúg a Dnyeszter és Dnyeper.*

Baja Mihály: Negyven teológus diák (részlet)³⁴

Mindezekon kívül hosszadalmas anyaggyűjtés után 1963-ra, egyikük, Huszár Endre *„Eredeti kéziratok, okmányok, naplók, levelek, elbeszélések és különböző módokon beszerzett értesülések alapján”* összeállította históriájukat, életrajzaikat is.

1925-ben a hősi halált halt hallgatói emlékének megőrzése érdekében a Debreceni Egyetem – mely a harmincas évek elejéig a Debreceni Református Kollégium épületében működött – szintén emléktábla állítását határozta el. Ezt a Kollégium Díszterme bejáratának bal oldalán helyezték el. Ünnepélyes leleplezését az 1925. május 23-án rendezett egyetemi évzáró ünnepséghez kapcsolódóan tartottak. Az alkalmon Pap Károly irodalomtörténész és Rugonfalvi Kiss István történész professzorok mondtak emlékbeszédet, s a Kántus énekelt.

³⁴ Az idézet forrása: Debreceni Képes Kalendárium az 1941-ik évre, Debrecen 1940. 44. p.

*Az 1925-ben átadott emléktábla
a Díszterem bejárata mellett baloldalon³⁵*

A Díszterem bejárata mellett jobbra található emléktábla a Kollégium tanító-képző intézetének 9, hallgatóként behívott és katonaként elesett áldozatának névsorát örökíti meg. Velük kapcsolatban célszerű emlékeztetni rá, hogy ők nem önkéntesként, hanem születési adataik alapján, egészen fiatalon, kötelező sorkatonai szolgálatra vonultak be.

³⁵ Az emléktábla meghatározó díszítő elemei a fülesbagoly, illetve a babérborsos bajonett. Felirata: „A Magyar Királyi Tisza István Tudományegyetem hősi halált halt hallgatói: 1914–1918.” Ezt követi a 14 áldozat névsora.

A tanítóképző intézet kilenc tanulói hősi halottjának nevét megörökítő emléktábla³⁶

Ennek az emléktáblának kutatásaink során sajátos története bontakozott ki. Mint kiderült, eredetileg a Kollégium belső udvarán, egy dombormű alatt volt elhelyezve. 1931. május 17-én, a Kollégium tanítóképző intézetének 75. évfordulóján szervezett jubileumi ünnepségek kapcsán adták át. A Debreceni Protestáns Lapnak az erről az ünnepségről szóló tudósítása az emlékhely elhelyezéséről, létrejöttéről több érdekes részletet és személyes vonatkozást is megörökített.

„A dombormű elesett hőst ábrázol, kit bajtársa támogatni igyekszik. A művészi alkotás megteremtőjének, Nagy Sándor debreceni református polgári leányiskolai tanárnak önzetlen fáradozásáért az intézet még akkor is kell, hogy hálás legyen, ha ő az alkotó, az intézettel szemben mint visszajáró, ragaszkodó tanítvány csak a múltért akart is fizetni.

³⁶ Felirata: „A Kollégiumi Tanítóképző Intézet hősi halált halt növendékei: – majd a 9 fős névsor után – Emelte az intézet egykori és mai tanítványainak kegyelelte a tanítóképző fennállásának 75. évében az 1931. esztendőben. „Tanítvány menj: Isten s haza nevében, Taníts élni, s tudj halni példaképen” Boross Sándor”

Az emlékmű előtt az ifjúság énekszámát után dr. Bartha Károly képzőművészeti tanár adózott beszéddel az elesett hősök emlékének. Mieink ők, nem csak mint tanítványok, de a mi eszmeinkért ontották fiatalon drága véréüket, mieink, mert hozzánk ragaszkodtak Doberdó riadójánál is, intézetünkhöz címzett levelükkel mentek utolsó rohamra.”³⁷

A legkésőbb a hatvanas évek közepéig még eredeti helyén maradó emlékhely reliefje az áthelyezés során vagy megsemmisült, vagy ismeretlen helyen lap-pang.

Az emlékhelyet eredeti állapotá-ban megörökítő fénykép³⁸

³⁷Sz. K.: A Debreceni Református Kollégium tanítóképző intézetének 75 éves jubileuma, *Debreceni Protestáns Lap* 51 (1931)/22, 179. p.

³⁸ A relief Nagy Sándor János, a Dóczy Intézet művésztanára alkotása és adománya volt. A fotót a Tiszántúli Református Egyházkerület Nagykönyvtára őrzi.

A Debreceni Református Hittudományi Egyetem Teológiai Intézete által szervezett emléknapi alkalmával az Oratórium előtti öt nagyméretű tárlóban a Kollégiumban őrzött I. világháborús relikviákból válogató időszak kiállítás nyílt. A következőkben ennek „Az emlékezés az I. világháború református tábortársaságai lelkészeire, tanáraira és diákjaira” című kiállítás tárlatnyitóját közöljük.³⁹

Tárlókiállítás az Oratórium előterében

A világháború kitörésének századik évfordulója kapcsán a kiállítás a Debreceni Református Kollégium történeti relikviáiból válogat. Arra a küldetéses magatartásra kívánja felhívni a figyelmet, mellyel egyházunk a Nagy háború nyomorúságaival küszködőket is támogatni igyekezett.

A világháború kitörését követő hónapokban egyházunk hadköteles férfi tagjait is tömegesen hívták be katonai szolgálatra. Közöttük sok száz tanár és tanító kapott behívót. Ez az iskolák és gyülekezetek számára is súlyos terhelés

³⁹ A kiállítás bemutató fotókat Oláh Róbert készítette.

volt. Ezek a létszámok indokolták, hogy az Osztrák-Magyar Monarchia hadseregében békeidőben, főállásban foglalkoztatott 6 tagú református tábori lelkészi karba 1914 és 1918 között további 174 magyar református lelképásztort vonultattak be. A katonák lelkipogondozása a behívottak sokasága és a háború földrajzi kiterjedése miatt szinte leküzdhetetlen akadályok elé állította lelkészeiket. Igehirdető szolgálataik során vigasztalniuk kellett a harcba indulókat, a sebesülteket, a haldoklókat, a sírokat körülálló bajtársakat. Hangsúlyos feladatuk volt az egyháztagok felkutatása és számontartása, hogy levelezés útján segítsenek kapcsolatot tartani a sokszor írásképtelen katonák és az otthon maradt családtagjaik között, illetve az egyházi iratmisszió segítése.

A hátszágban sajátos belmissziói munkaterületek jöttek létre. Egyes gyülekezetek és iskolák a menekültek elhelyezésével, mások a rokkanttá vált katonák, a hadiárvák, vagy a hősi halottak hozzátartozóinak segélyezésével tűntek ki. Országszerte követőkre talált az a debreceni kezdeményezés, mely a bevetésre várakozók számára „katonaothtonok” létesítését ösztönözte. Ez időben – a kocsmák és mulatók alternatívájaként – tartalmas szórakozási lehetőséget, nyugodt környezetet teremtettek. A debreceniben számos katonának adtak olvasnivalót, teát, uzsonnát, vetítettek filmeket. Az intézményben méhészeti, kertészeti és cipészeti tanfolyamokat hirdettek, az analfabétákat ími-olvasni tanították.

KÉPALÁÍRÁS KELLENE

Külön terület volt a hadifoglyok lelkigondozása. Ahogy hazánkba az ellenséges országok különböző nemzetiségű és felekezetű katonája került, úgy a magyar hadifoglyok is szétszóródtak a világ számos pontján. A korabeli kommunikációs viszonyok között sokszor nehézkes volt a hozzátartozók felkutatása és a kapcsolattartás. Nagy jelentőségű volt a Keresztyén Ifjúsági Egyesület Világszövetsége (YMCA) ilyen irányú tevékenysége. A szervezet Oroszországban 10 központot hozott létre a hadifoglyok ügyeinek kezelésére, amely a magyar tagszervezeten keresztül mintegy 15.000 magyar hadifogoly kapcsolattartását tette lehetővé. A hálózat megkönnyítette az eltűnt hozzátartozók felkutatását, a hadifoglyok ellátását, a hazatérést. Hazai adományozóknak köszönhetően mintegy 70 könyvtárnyi, a hitéletet és a hétköznapi túlélést segítő magyar nyelvű irodalmat juttattak el a hadifogolytáborokba. Volt, ahol nem csak rendszeres istentiszteleti alkalmakat tartottak, hanem szabályos magyar protestáns gyülekezeteket is alapítottak.

A Nagy háború által kiváltott krízis lényeges változásokat idézett elő, és átformálta a 20. századi ember ön- és világtképét. Ez a hatás a protestáns teológiai gondolkodásban is megfigyelhető. S olyan nemzetközi tekintélyek munkásságában érvényesült meghatározó módon, mint Karl Barth és Paul Tillich.

Az emlékezet gyógyítására 1924 és 1933 között a Kollégiumban négy emléktábla elhelyezésével örökítették meg a „nagy háború” eseményeit. Ezek három esetben a háborúban katonai szolgálatot teljesítő, illetve hősi halált halt diákok névtáblái. A Kollégium tagintézményeiben és az akkor itt működő Debreceni Egyetemen is sokan tanítottak vagy tanultak olyanok, akiket a katedráról vagy az iskolapadból hívtak be katonai szolgálatra. Még nagyobb volt a számuk az olyan öregdiákoknak, akik már végzett tanítóként, tanárként, mérnöként, orvosként lettek katonák, vagy tábori lelkészként kerültek ki valamelyik frontra.

Ezek közül az emléktáblák közül a negyedik a legművesebb a főépület homlokzatán, a jobboldali bejárati kapu mellett látható. Ahhoz már nem kapcsolódik névtábla, pusztán művészi eszközökkel értelmezni az átélt megpróbáltatások lényegét és üzenetét. A Kollégiumi Diákszövetség által megrendelt, Medgyessy Ferenc készítette bronz relief már nem csak a veszteségek miatti gyászt, az elesettek emlékét jeleníti meg, hanem a közös erőfeszítésben és áldozatvállalásban rejlő jövőbe mutató reménységet is hangsúlyozza.

Az I. világháború és elvesztése által okozott traumát közvetlenül átélt nemzedékek emlékezése kapcsán felmerülő személyes érzelmeket bizonyára pontosan kifejezték ki a Kollégiumban azokban az években is gyakran felcsendülő 80. zsoltár szavai:⁴⁰

*„Úr Isten, térj hozzánk ismételten,
Őrizz meg minden gonosz ellen!
Nyújtsd világosságodat,
Fordítsd ránk irgalmadat,
Térítsd hozzánk szent orcádat,
És semmi nekünk nem árthat!*

*Ó, Úr Isten, vajjon míg tartod
Mi rajtunk a te nagy haragod?
Míg veted meg kérésünket?
Könnyhullatást kenyér helyett
Adál nekünk, és itatál
Minket nagy könnyhullatással”*

---

⁴⁰ 80. genfi zsoltár 3–4. verse Szenci Molnár Albert zsoltárfordításában